

ARTYKUŁY RECENZYJNE
REVIEW ARTICLES

Jolanta Kruszniewska
Anna Łagodzińska-Pietras

Najnowsze studia polskojęzyczne nad prasą żydowską na ziemiach polskich. Przegląd badań

W minionym dziesięcioleciu wzrosło zainteresowanie badaczy historii Żydów na ziemiach polskich XIX- i XX-wieczną prasą żydowską zarówno w języku polskim, jak i w jidysz oraz hebrajskim. Przyczyny tego można szukać w większym upowszechnieniu źródeł (m.in. poprzez ich postępującą digitalizację), rosnącej liczbie badaczy posługujących się językami żydowskimi, a także w podejmowanych próbach rewizji dotychczasowej narracji historycznej oraz konieczności zapełnienia białych plam na prasoznawczej mapie. Za punkt zwrotny w polskich badaniach ostatniego czasu można uznać *Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich (XIX–XX w.)*¹, tom wydany w 2012 r. pod redakcją Joanny Nalewajko-Kulikow. Redaktorka otwiera zbiór wprowadzeniem, w którym prezentuje stan badań nad prasą żydowską oraz kreśli perspektywy badawcze. Praca składa się z dwóch części: pierwszą w większości tworzą przyczynkarskie artykuły omawiające wybrane tytuły prasowe, druga zaś zawiera teksty problemowe. Ich spektrum tematyczne uzmysławia czytelnikowi, że prasa może być przedmiotem zarówno badań historycznych, jak i językoznawczych czy socjologicznych.

Choć tytuł informuje, że tematem zainteresowania redaktorki jest prasa XIX- i XX-wieczna, to jednak reprezentacja tej drugiej jest w zdecydowanej przewadze. Periodyki XIX-wieczne omówione zostały w trzech pracach przedstawiających działalność „Ha-Cefiry” (1862–1931) oraz

¹ *Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich (XIX–XX w.)*, red. Joanna Nalewajko-Kulikow, Warszawa 2012.

warszawskiego „Izraelity” (1866–1915). Ze względu na to, że artykuły dotyczące „Izraelity” weszły do późniejszych publikacji autorek – Agnieszki Jagodzińskiej i Zuzanny Kołodziejkiej (patrz niżej) – warto tu zwrócić uwagę na tekst Eli Bauer „*Ha-Cefira*” (1862–1931), który w esencjonalnej formie przybliżył aktywność pierwszego hebrajskojęzycznego tygodnika w Królestwie Polskim. Do tej pory bowiem historia pisma znana była głównie z opracowań encyklopedycznych. Do stworzenia artykułu monograficznego posłużyła autorce nie tylko publicystyka zawarta w periodyku, korespondencja osób związanych z pismem czy odpowiednie dokumenty epoki, ale także opracowania dotyczące historii prasy hebrajskiej na ziemiach polskich (w języku hebrajskim i angielskim) oraz własne badania nad prasą żydowską. Podział na poszczególne fazy działalności tygodnika stanowi oś dynamicznej narracji, w którą wplecione zostały istotne informacje z zakresu jego funkcjonowania (np. sposobu finansowania czy wpływu cenzury) oraz opis przemian ideologicznych: periodyk – kładąc nacisk na stronę naukowo-popularyzatorską – nie identyfikował się z żadnym konkretnym nurtem politycznym aż do I Kongresu Syjonistycznego w 1897 r., kiedy to zaczął utożsamiać się z tym ruchem.

Spośród artykułów odnoszących się do badań nad prasą żydowską w XX w. szczególne zainteresowanie wzbudzają prace na temat roli tej prasy w kształtowaniu tożsamości żydowskiej. Joanna Lisek w tekście „*Dos loszn fun jidyszkajt*” – *ortodoksyjny jidyszizm na łamach „Bejs Jakow” w kontekście religijnego feminizmu żydowskiego w Polsce* zwraca uwagę na lukę w powojennych badaniach nad jidyszyzmem wynikającą z postrzegania go jedynie z perspektywy świeckiej. Autorka postuluje, aby uwzględnić przewrót, jaki na przełomie XIX i XX w. dokonał się w podejściu do *mame-loszn* w środowisku religijnym, podając „Bejs Jakow. Literarischer Familien-Zeitung” jako przykład czasopisma o szerokim zasięgu oddziaływania. Dogłębna analiza pisma, a także argumentacja podparta licznymi cytatami, które przytoczyła Joanna Lisek, przekonują do rewizji stanu wiedzy i zmiany podejścia do badań nad rolą języka i kultury jidysz w przedwojennej Polsce.

Natomiast Kamil Kijek, autor tekstu pt. *Inteligencja a naród w dobie kryzysu. „JIWO Bleter” jako przestrzeń komunikacyjna jidyszowych elit i mas żydowskich*, oraz Karolina Szymaniak, autorka artykułu pt. *Świat księżek. Krytyka literacka na łamach wybranych periodyków jidysz w Europie Środkowo-Wschodniej do 1939 roku*, poruszają problematykę związaną z wizją nowoczesnego narodu żydowskiego wywodzącego się z kręgu Żydów aszkenazyjskich, obejmującego zarówno tych osiadłych na Starym Kontynencie, jak

i członków „nowej” diaspory w obu Amerykach i północnej Afryce. Kamil Kijek przedstawia zawartość czasopisma „JIWO Bleter”, dowodząc, że według jego redaktorów spoiwem narodu miało być opieranie się akulturacji językowej i wszelkim innym procesom asymilacyjnym (s. 373), a zadanie samego JIWO polegało na stworzeniu narzędzi naukowych służących umocnieniu tej społeczności i upowszechnianiu wiedzy m.in. za pomocą periodyku. W celu wstępnego zaprezentowania zmian zachodzących w ogólnym modelu jidyszowych czasopism literackich Karolina Szymaniak poddała analizie zawartość „Literarische Monatschriften”, „Di Jidisze Welt” oraz „Bicher Welt”, a także materiał wspomnieniowy. Autorka dowodzi, że prasa odgrywała istotną rolę w kształtowaniu kultury jidysz, pojmowanej też szerzej jako narodowa kultura żydowska, czego przykładem jest ewolucja postaw krytycznoliterackich, których kontynuację można odnaleźć w „Literarische Bleter”. Wskazuje przy tym interesujące pole badawcze warte poszerzenia o analizę źródeł archiwalnych i treści artykułów zawartych w innych tytułach prasowych. Należy również zasygnalizować, że w omawianym tomie znalazł się także ciekawy tekst autorstwa Aleksandry Geller dotyczący właśnie „Literarische Bleter”. Jednakże omówienie tego artykułu wymagałoby uwzględnienia kontekstu zagranicznych badań nad tym czasopismem, na co nie pozwala ograniczona objętość niniejszej recenzji.

Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich to syntetyczna informacja na temat prowadzonych badań. Autorzy poszczególnych artykułów dokonali krytycznego przeglądu istniejących publikacji, przyjrzeni się badaniom prowadzonym do 2012 r. oraz zasygnalizowali nowe obszary eksploracji naukowej, nie wyczerpując w pełni podjętych tematów. Warto podkreślić, że dzięki załączonej bibliografii uwidoczniły się spore braki w dotychczasowych opracowaniach poszczególnych pism, a dobór artykułów miał raczej przekonać czytelnika o bogactwie żydowskiej prasy niż posłużyć jako kompleksowy przegląd tytułów i zagadnień (por. s. 29). Wielu autorów, m.in. Joanna Nalewajko-Kulikov, Zuzanna Kołodziejska, Agnieszka Jagodzińska czy Adam Kopciowski, kontynuowało badania po wydaniu tomu, co zaowocowało osobnymi publikacjami.

Pierwszą z nich jest książka Zuzanny Kołodziejskiej pt. „*Izraelita*” (1866–1915). *Znaczenie kulturowe i literackie czasopisma*², pomyślana jako całościowy i wieloaspektowy opis pisma. Analizowane i prezentowane teksty zostały dobrane tak, by ukazać zarówno znaczenie kulturalne i literackie

² Zuzanna Kołodziejska, „*Izraelita*” (1866–1915). *Znaczenie kulturowe i literackie czasopisma*, Kraków 2014.

peryodyku, jak i ewolucję ideową związanego z nim środowiska. Jak deklaruje autorka, praca ma zapełnić lukę w badaniach nad tygodnikiem oraz literaturą polsko-żydowską, a także ukazać ważną rolę, jaką to środowisko odegrało w procesie modernizacji życia żydowskiego (s. 10). Ta ostatnia teza pozostaje jednak w sprzeczności z ustaleniami Agnieszki Jagodzińskiej o ograniczonym zasięgu i lokalnym charakterze pisma³. We wstępie znajduje się również krótkie omówienie problemów terminologicznych pojawiających się na jego łamach oraz we współczesnym dyskursie naukowym (s. 10–14).

Rozdział pierwszy pracy poświęcono charakterystyce tygodnika oraz nakreśleniu jego linii ideologicznej. Część ukazująca „Izraelitę” w powiązaniu z wielojęzyczną prasą żydowską oraz polską zawiera spore luki i nieścisłości, co nie pozwala czytelnikowi wyrobić sobie poglądu na stan czasopism żydowskich wydawanych jednocześnie z warszawskim tygodnikiem czy wzajemne ich wpływy. W dalszej części autorka poprzez analizę stałych rubryk, wyglądu szpałt i przekazywanych treści wykazuje spójność ideologiczną pisma. Uzupełnieniem jej wywodów jest przedstawienie głównych postaci związanych z wydawnictwem. Rozdział drugi wprowadza analizę publicystyki, rekonstruuje kompletny obraz problemów społecznych i kulturowych, wokół których tygodnik się porusza, a mianowicie: stosunek do kultury polskiej, syjonizm, antysemityzm, emancypacja kobiet, chasydyzm, historia, religia, folklor, szkolnictwo i dobroczynność. Kolejna część zawiera analizę literatury pięknej i krytyki literackiej osadzoną w dyskusji o tym, czym jest literatura polsko-żydowska. Autorka szczegółowo prezentuje dzieła literackie wykorzystywane jako nośnik ideologiczny propagujący pożądane wzorce. Uporządkowanie gatunkowe i rzetelne omówienie treści stanowią mocną stroną publikacji. Zestawienie prezentowanej w „Izraelicie” literatury oryginalnej wraz z zamieszczanymi przekładami, recenzjami i omówieniami utworów literackich polskich, żydowskich i europejskich pozwoliło autorce na określenie postrzegania przez redakcję roli literatury, możliwości kształtowania odbiorcy oraz ukazanie, jak zostały rozłożone akcenty w przekazywanych treściach.

Książka Kołodziejkiej, wydana w redagowanej przez Eugenię Prokop-Janiec serii *Studia Polsko-Żydowskie*, doskonale się w nią wpisuje zarówno pod względem przyjętej perspektywy badawczej, jak i słownictwa oraz stosowanej – choć nie zawsze konsekwentnie – terminologii. Jest też realizacją postulatów badawczego Prokop-Janiec dotyczącego konieczności

³ Zob. ustalenia autorki w: Agnieszka Jagodzińska, „Izraelita” (1866–1915), [w:] *Studia z dziejów...*, s. 49.

przesunięcia badań nad pograniczem polsko-żydowskim w wiek XIX przy wykorzystaniu polskojęzycznej prasy żydowskiej oraz uwzględnieniu nowych perspektyw (transkulturowej, postkolonialnej)⁴. Selekcja materiału źródłowego, jego analiza i przedstawienie świadczą o ogromnym nakładzie pracy autorki. Kołodziejska w treści książki dała pierwszeństwo badaniom literaturoznawczym przed dyskursem dotyczącym tożsamości czy historii idei/ideologii. Pozwoliło to autorce na szczegółowe przeanalizowanie tych elementów dyskursu, które dotyczyły środowiska integracjonistów i propagowanego programu asymilacji. Na przesunięciu środka ciężkości w stronę badań literaturoznawczych ucierpiała jednak strona prasoznawcza (brakuje np. szczegółów dotyczących strony formalnej tygodnika, jego nakładu lub odbiorcy), co znacznie utrudnia osadzenie pisma w kontekście ówczesnej prasy czy poszczególnych tytułów, a uprzywilejowanie perspektywy rozczarowania programem wyparło ukazanie innych aspektów problemu (np. elementów wspólnych dyskursu asymilacyjnego z innymi dyskursami – syjonistycznym czy socjalistycznym – zarówno w warstwie ideologicznej, jak i językowej, ich roli w ewaluacji programu integracjonistów czy próby umiejscowienia tegoż programu w kontekście obiektywnych procesów asymilacyjnych i przemian społecznych).

Kolejna pozycja podejmująca ten sam krąg zagadnień to „*Izraelita*” 1866–1915. *Wybór źródeł* w opracowaniu Agnieszki Jagodzińskiej i Marcina Wodzińskiego⁵. Autorzy tej obszernej publikacji, oddający w ręce czytelnika zbiór wyselekcjonowanych artykułów tygodnika, stworzyli kompetentny przewodnik po jego treściach. Zależało im także, aby przygotować czytelnika/badacza do korzystania z „*Izraelity*” jako źródła i ustrzec go przed niecisłościami wcześniejszych opracowań. Dotychczasowe badania uznano za niewystarczające do pełnego rozpoznania historii i problematyki czasopisma. Głównym kryterium doboru źródeł było przedstawienie tekstów zawierających ważne idee pisma i tematy poruszane na jego łamach oraz ukazanie różnorodnego materiału, tak aby ilustrował ewolucję środowiska, które tygodnik reprezentował – umiarkowaną liberalną inteligencją żydowską oraz jej cele. Edycja opatrzona jest wstępem, który przybliży kolejne etapy funkcjonowania periodyku oraz sylwetki redaktorów w szerokim kontekście rozwoju prasy żydowskiej, historii Żydów na przełomie XIX

⁴ Por. Eugenia Prokop-Janiec, *Literatura polsko-żydowska: nowe perspektywy badawcze*, [w:] *Literatura polsko-żydowska. Studia i szkice*, red. Eugenia Prokop-Janiec, Sławomir J. Żurek, Kraków 2011, s. 288 i n.

⁵ „*Izraelita*” 1866–1915. *Wybór źródeł*, oprac. Agnieszka Jagodzińska, Marcin Wodziński, Kraków 2015.

i XX w. oraz zachodzących wówczas przemian społecznych i politycznych. Materiał źródłowy podzielono na 17 rozdziałów, których tytuły to zarazem zagadnienia dające przegląd najważniejszych problemów. Prezentację źródeł zawartych w każdym rozdziale rozpoczyna wprowadzenie ukazujące problem z szerszej perspektywy, a także odwołujące się bezpośrednio do zamieszczonych dalej tekstów źródłowych. Kolejno zostały omówione: artykuły podsumowujące działalność pisma (z roku 1896 oraz 1908); jego program (z zaznaczeniem zmian i ich dynamiki); stosunek do religii, języka polskiego oraz języków żydowskich (zwłaszcza jidysz); funkcja prezentowanych tekstów historycznych; problematyka dotycząca kobiet żydowskich; stosunek do antysemityzmu, syjonizmu i emigracji. Doskonałym uzupełnieniem analizy fundamentalnych treści programowych, zagadnień tożsamościowych oraz przemian wobec nowych ideologii i programów jest omówienie literatury, krytyki literackiej i sztuk pięknych.

Autorzy omawianego tomu, postulujący konieczność powrotu do podstawowych pytań o związki ideologii pisma z ideami *haskali* i *posthaskali*, o miejsce środowiska „*Izraelity*” na mapie liberalnych trendów wśród Żydów polskich oraz o ponowne odczytanie poglądów środowiska na fundamentalne zagadnienia (m.in. problem narodowości, emancypacji kobiet, judaizm, antysemityzm, syjonizm; s. 47–48), stworzyli spójne opracowanie prezentowanych tekstów tygodnika. Wynika to poniekąd z umiejętnego wykorzystania ich wcześniejszych badań i ustaleń dotyczących m.in. programu integracji, terminologii, dokładnego rozpoznania historii Żydów w Królestwie Polskim. Pod pewnymi względami tom rozwija wcześniejsze publikacje – np. wstęp opiera się na znacznie poszerzonym artykule Jagodzińskiej „*Izraelita*” (1866–1915) z tomu *Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich*. Inne treści są jednak tylko powtórzeniem – dotyczy to np. wstępów do rozdziałów *Wobec antysemityzmu*, *Syjonizm*, *Emigracja*, *Bieżące zdarzenia*, które opracowała Zuzanna Kołodziejska. Zostały one – z nielicznymi zmianami – zaczerpnięte z wyżej omówionej publikacji tej badaczki.

W 2015 r. ukazała się kolejna ważna książka z zakresu studiów nad czasopiśmiennictwem żydowskim autorstwa Adama Kopciowskiego⁶. Początkowe założenie badacza, by stworzyć monograficzne studium jidyszowej prasy wydawanej na obszarze Lubelszczyzny, zostało przez autora zmienione po pierwszych kwerendach biblioteczno-archiwalnych,

⁶ Adam Kopciowski, *Was hert zich in der prowinc? Prasa żydowska na Lubelszczyźnie i jej największy dziennik „Lubliner Tuglat”*, Lublin 2015.

a w centrum jego zainteresowania znalazł się „Lubliner Tugblat” – najważniejszy jidyszowy dziennik województwa lubelskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Kopciowski nie zrezygnował jednak z pierwotnego założenia, co zaowocowało powstaniem obszernej, liczącej 613 stron rozprawy. Autor we *Wstępie* zapowiedział, że chciałby wykroczyć poza bibliograficzno-statystyczne ramy przyjęte w badaniach prasoznawczych, przedstawiając nad nie treści prezentowane w konkretnych periodykach, co stanowi *clou* podjętych przezeń studiów (s. 11). W pierwszym rozdziale sprawnie pogodził oba podejścia, przedstawiając historię działalności prasowej Żydów w województwie lubelskim w układzie chronologicznym wraz z krótkim opisem poszczególnych tytułów oraz uwzględnieniem warunków prawnych, politycznych i technicznych, jakie towarzyszyły powstawaniu i funkcjonowaniu prasy na Lubelszczyźnie. Najwięcej miejsca zajęła charakterystyka działalności prasowej Żydów w dwudziestoleciu międzywojennym – okresie największego rozwoju prasy żydowskiej na tym terenie, kiedy też ukazywał się „Lubliner Tugblat”. We *wstępie* do podrozdziału traktującego o periodykach z lat 1918–1939 zamieszczono wiele interesujących zestawień (s. 57–60), tworząc niezbędne tło dla treści przedstawionych w dalszej części. Autor przytoczył tu dokładne dane statystyczne, nie podał jednak źródeł swojej wiedzy. Można przypuszczać, że oparł ją na badaniach z autopsji, ale – jak sam zaznaczył – nie do wszystkich czasopism udało mu się dotrzeć, więc nie wiadomo, skąd bierze się przekonanie, iż jest to pełny obraz międzywojennej działalności prasowej Żydów Lubelszczyzny. Efekty tego etapu badań, które zaprezentowane zostały w pierwszym rozdziale, znalazły się także w pierwszym aneksie, tj. wykazie czasopism żydowskich na Lubelszczyźnie w latach 1894–1945, stanowiącym kompendium dla innych badaczy prasy żydowskiej regionu. Oprócz danych podstawowych (tytuł, częstość i okres wydawania) bibliografia uwzględnia również całkowitą liczbę numerów, nakład, język, afiliację polityczną, siedzibę redakcji, miejsce druku, nazwiska osób związanych z danym tytułem (redaktorzy, wydawcy) i miejsce przechowywania poszczególnych tytułów, choć bez podania dostępności w zagranicznych instytucjach, które – o czym można się dowiedzieć ze *Wstępu* (s. 14) – również zostały objęte kwerendą.

Kolejne dwa rozdziały to wyczerpujące studium monograficzne „Lubliner Tugblat”. Na prawie stu stronach drugiego rozdziału Kopciowski opisuje historię czasopisma – od powstania w 1918 r. aż po tragiczny koniec związany z wkroczeniem wojsk III Rzeszy do Lublina. Ta część zawiera omówienie szaty graficznej, analizę ceny i nakładów, dane

dotyczące warunków prenumeraty oraz języków publikacji, jak również opis wojennych losów członków kolegium redakcyjnego. Prezentacja treści gazety w rozdziale trzecim zajmuje 220 stron i stanowi kronikę życia żydowskiego Lublina i Lubelszczyzny. We wstępnych podrozdziałach opisano układ treści i stałe rubryki. Następne części dotyczą takich kategorii tematycznych, jak: odniesienia do przeszłości, informacje na temat instytucji i urzędów, życie codzienne i kulturalne żydowskich mieszkańców Lublina. Osobne miejsce autor poświęcił wiadomościom sensacyjnym oraz artykułom powstałym tuż przed wybuchem II wojny światowej.

Każdy z rozdziałów zawiera podsumowanie, a treści zasadniczej towarzyszą interesujące dodatki: opisana już bibliografia, wykaz zakładów graficznych drukujących prasę żydowską na Lubelszczyźnie oraz przekłady wybranych artykułów, w większości dokonane przez autora. Kopcowski prezentuje też materiał fotograficzny opatrzony odpowiednimi opisami, jednak książka nie zawiera indeksu fotografii.

Omawiana rozprawa jest znacznych rozmiarów, nie przeszkadza to jednak delektować się jej lekturą. Niewątpliwie autor dążył do jak najszerszego przedstawienia wybranego zagadnienia i wykorzystał w tym celu zróżnicowane źródła: dokumenty przechowywane w instytucjach krajowych i zagranicznych, dostępną literaturę przedmiotu, leksykony i encyklopedie, niezliczone numery czasopism stanowiących przedmiot badań, periodyki ziomkostwa lubelskiego w Izraelu, bibliografie, katalogi, wykazy druków w języku polskim, angielskim i jidysz, jak również materiał wspomnieniowy, w tym także księgi pamięci. Dzięki temu udało mu się stworzyć obrazowe opisy sporządzone jasnym i klarownym językiem, pełne szczegółów i ciekawostek, co rozbudza zainteresowanie czytelnika. Niemniej zaufanie autora do wspomnień czy relacji oraz traktowanie ich niekiedy jako jedyne źródła informacji może stanowić problem w fachowym odbiorze tej książki (np. informacja o „Hrubieszower Lebn” na s. 183 pochodzi wyłącznie z opisu w księdze pamięci). Badacz krytycznie przeanalizował treści poszczególnych periodyków, wyłuskując z nich informacje odredakcyjne pomocne w rekonstruowaniu dziejów czasopism. Efekt tak drobiazgowej pracy jest imponujący, a czytelnik otrzymuje możliwość pełny zestaw wiadomości. Na kartach publikacji naukowej widoczna jest fascynacja Kopcowskiego poruszonymi zagadnieniami, która poza już opisanymi pozytywnymi aspektami może jednak niekiedy nieść ze sobą ryzyko zmniejszenia dystansu badacza do analizowanego materiału, czego w kilku momentach autor się nie ustrzegł. Jest to szczególnie zauważalne

w opisach konkretnych artykułów – w takich sytuacjach Kopciowski często przyjmuje punkt widzenia autora tekstu, a przedstawione historie uznaje za pewnik. Sam zresztą w pierwszym zdaniu *Wstępu* stwierdza, że prasa „stanowi jedno z najważniejszych źródeł do badań nad historią i kulturą polskich Żydów” (s. 7), co jest tezą dyskusyjną wobec problemów wynikających np. z bieżącego charakteru czasopism, stroniczości czy komercyjnego nastawienia redakcji. Wątpliwości budzi również zaproponowana interpretacja pseudonimów autorów tekstów publicystycznych, które ukazywały się na łamach „Lubliner Tugblat” (s. 308–309). Badacz założył stałe autorstwo poszczególnych rubryk i na tej podstawie przypisuje domniemanemu autorowi posługiwanie się również innymi pseudonimami, którymi podpisywano artykuły w danej rubryce. Choć Kopciowski przyznaje, że nie rozstrzyga w pełni tych kwestii (s. 308), to jednak w dalszej części książki z reguły przedstawia artykuły, których autorów wymienia z imienia i nazwiska – nie wiadomo, czy dlatego że takie widnieją podpisy, czy też odnosi się w tych miejscach do swoich ustaleń. Interesującym i wymagającym dalszego rozpoznania przykładem w tej kwestii jest pojawienie się wśród autorów „Lubliner Tugblatu” osoby podpisującej się pseudonimem „Aw Nek” – być może osoba ta udzielała się również na łódzkim rynku prasowym, w pierwszej połowie lat trzydziestych XX w. ukazywał się tam bowiem dodatek do dziennika „Najer Folksblat” zatytułowany „Der Kundas. Humor. Satire. Cuzamengesztelt fun Ob-Nek” [Dowcipniś. Humor i satyra zestawione przez Ob-Neka].

Powyższe przykłady wskazują, że autor nie zawsze zdołał uniknąć pułapek czających się w tak obszernym i pasjonującym dla badacza materiale, należy jednak docenić ogrom pracy włożonej w przygotowanie rozprawy i podkreślić jej wielkie znaczenie – Kopciowski po raz pierwszy w dziejach polskich badań prasoznawczych potraktował podmiotowo prowincjonalną prasę jidyszową, wskazując jej istotne walory poznawcze. Jego książka jest ważną pozycją naukową i wyznacza kierunek wart kontynuacji.

Kolejną pozycją traktującą o prasie żydowskiej jest praca Joanny Nalewajko-Kulikow pt. *Mówić we własnym imieniu. Prasa jidyszowa a tworzenie żydowskiej tożsamości narodowej (do 1918 roku)*⁷. W centrum badań autorki znajduje się dziennik „Hajnt” wydawany w jidysz od 1908 r. w Warszawie, a podstawą analizy są głównie numery piątkowe (por. s. 18) uzupełnione pobieżną kwerendą innych tytułów jidyszowej prasy żydowskiej (m.in. „Der

⁷ Joanna Nalewajko-Kulikow, *Mówić we własnym imieniu. Prasa jidyszowa a tworzenie żydowskiej tożsamości narodowej (do 1918 roku)*, Warszawa 2016.

Moment”, „Der Weg”, „Der Frajnd”). Materiał badawczy wzbogacają wspomnienia, korespondencja osób bezpośrednio związanych z poszczególnymi redakcjami, a także dokumenty archiwalne pozwalające na ustalenie i weryfikację faktów historycznych, zwłaszcza z zakresu historii prasy. W zamierzeniu autorki celem publikacji jest nie tyle stworzenie monografii pisma, ile szeroka analiza dyskursu publicznego i obecnych w nim elementów nowoczesnej tożsamości żydowskiej (s. 8). Opis rozciąga się na cztery płaszczyzny: historii prasy jidyszowej, jej wpływu na rozwój idei narodu żydowskiego, kultury masowej i stosunków polsko-żydowskich (s. 8).

Publikację podzielono na trzy główne części. Pierwsza (*Stan trzeci*) przybliża historię prasy wydawanej w języku jidysz zapoczątkowaną na terenie Cesarstwa Rosyjskiego (od czasów Aleksandra II do rewolucji 1905 r.), następnie przenosi czytelnika na teren Warszawy, gdzie (po krótkim zarysie dziejów periodyków żydowskich wychodzących w tym mieście) autorka analizuje początki jidyszowej prasy codziennej w kontekście zmian w społeczności Żydów warszawskich następujących pod wpływem żydowskich emigrantów z Rosji (litwaków). Wśród kontekstów uwzględniono zarówno działania cenzury rosyjskiej, wydarzenia historyczne, jak i życiorysy założycieli i współpracowników prasy jidyszowej (kontynuowane również w kolejnych częściach). Część druga (*Recepta na naród*) porusza m.in. następujące zagadnienia: spory ze środowiskiem asymilatorów, niechęć środowisk zasymilowanych i społeczeństwa polskiego do dzienników jidyszowych, a także opis i komentarz prasowy takich wydarzeń, jak wybory do IV Dumy i bojkot ekonomiczny z 1912 r. oraz proces Bejlisa. Część trzecia (*W tyglu wojny*) ukazuje wydarzenia z lat 1914–1918 w kontekście historii warszawskiej prasy żydowskiej, przedstawia również debatę publiczną toczoną w przededniu zakończenia Wielkiej Wojny, relacjonowaną głównie z perspektywy „Hajntu”, a obejmującą omówienie stosunków polsko-żydowskich oraz kształtu i przyszłości społeczności żydowskiej.

Narracja książki, mimo że zachowuje układ chronologiczny, porusza całe spektrum problemów i wątków (społecznych, politycznych, ideologicznych, językowych itd.). Publikacja, jak żadna do tej pory, opisuje funkcjonowanie „Hajntu” i jego środowiska redakcyjnego; autorka w sposób ciekawy przybliża szczegóły początków pierwszych dzienników w jidysz, co doskonale dopełniają (i ubarwiają) wyimki z materiału o charakterze wspomnieniowym. W wielu miejscach budzi to jednak zastrzeżenia, ponieważ narracja często prowadzona jest słowami ówczesnego dyskursu publicznego, a liczne cytaty nie zawsze są opatrzone jasnym komentarzem

autorskim, co z kolei utrudnia odniesienie przedstawianych zagadnień do współczesnej dyskusji naukowej. Autorka przytacza wiele faktów z życia Żydów warszawskich, lecz akcentowanie w większym stopniu chronologii niż oglądu problemowego sprawia, że sygnalizowana w tytule pracy kwestia tworzenia tożsamości żydowskiej nie zostaje jasno wyartykułowana. Można się też zastanawiać, czy sam tytuł odpowiada treści, wyraźnie skupionej na Warszawie (prócz nakreślonych w części pierwszej początków prasy jidyszowej w Rosji) i „Hajncie”, którego artykuły tak pod względem liczby, jak i przekazu grają w pracy rolę dominującą. Skąpe objaśnienie używanej terminologii powoduje także pojawienie się wielu wątpliwości. Na przykład termin *asymilatorzy* jest stosowany tak, jak został określony w źródłach (por. przypis 24, s. 13); w trakcie lektury jednak „asymilatorzy” oraz pojęcie „asymilacja” pojawiają się w różnych zakresach znaczeniowych, które każdorazowo wymagałyby komentarza bądź doprecyzowania. Znaczenie tych pojęć nie wynika bowiem bezpośrednio z kontekstu, a dynamika terminu ujawnia się nieoczekiwanie tylko w rozróżnieniu na „starą asymilację” i „neoasymilatorów” (np. s. 266). Podobnie ciekawym, choć niewyjaśnionym zagadnieniem jest zastosowanie słowa „folk” w znaczeniu zarówno ‘lud’, jak i ‘naród’: tu autorka decyduje się na tłumaczenie go tylko w drugim jego rozumieniu (por. s. 19). Rodzi się jednak pytanie, jak i kiedy *de facto* nastąpiło to przesunięcie znaczeniowe oraz jaki wpływ na sposób mówienia o powstawaniu świadomości narodowej miało równoległe używanie obu znaczeń. *Mówić we własnym imieniu...* jest jednak wśród opracowań prasy żydowskiej pozycją bardzo ważną ze względu na przybliżenie czytelnikowi ogromu materiału źródłowego, w większości pisanego w języku jidysz, ale też po rosyjsku i hebrajsku.

***

Jak wynika z powyższego omówienia, badania nad prasą żydowską na ziemiach polskich wymagają nie tylko rzetelnego opracowywania źródeł, ale także niejednokrotnie krytycznego przyjrzenia się dotychczasowym ustaleniom przy jednoczesnym wyczuleniu na stosowaną metodologię i terminologię. Trzeba przyznać, że prasa żydowska cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem naukowców tak polskich, jak i zagranicznych. Warto również zwrócić uwagę na wielopłaszczyznowość prowadzonych badań: można wśród nich wyróżnić analizy poszczególnych tytułów, ujęcia wykorzystujące materiały prasowe jako źródło do omówienia konkretnych zagadnień, a także próby dokonania syntezy dotychczasowej wiedzy czy

opisy technicznych zagadnień związanych z samym drukiem i wydawnictwem. Stąd tak ważna staje się potrzeba zbudowania platformy wymiany poglądów i doświadczeń oraz niezbędność wspólnych ustaleń nie tylko faktograficznych, ale i metodologicznych. Regularna i szeroko zakrojona współpraca badaczy prasy żydowskiej pozwoliłaby odpowiedzieć na wciąż aktualne postulaty wysunięte w 2012 r. przez Joannę Nalewajko-Kulikow⁸. Najistotniejsze z nich to potrzeba zapełniania białych plam wśród tytułów prasowych, które do tej pory były traktowane przez badaczy marginalnie lub całkowicie pomijane, oraz dążenie do syntezy dotychczasowej wiedzy i wpisanie prasy żydowskiej w szersze obszary (np. prasy mniejszości czy prasy żydowskiej wydawanej w różnych zaborach). Wszystko to ułatwiłoby zainteresowanym czytelnikom poruszanie się po tym ciekawym i zróżnicowanym terenie.

Bibliografia

- „*Izraelita*” 1866–1915. *Wybór źródeł*, oprac. Agnieszka Jagodzińska, Marcin Wodziński, Kraków 2015.
- Kołodziejska Zuzanna, „*Izraelita*” (1866–1915). *Znaczenie kulturowe i literackie czasopisma*, Kraków 2014.
- Kopciowski Adam, *Was hert zich in der prowinc? Prasa żydowska na Lubelszczyźnie i jej największy dziennik „Lubliner Tuglat”*, Lublin 2015.
- Nalewajko-Kulikow Joanna, *Mówić we własnym imieniu. Prasa jidyszowa a tworzenie żydowskiej tożsamości narodowej (do 1918 roku)*, Warszawa 2016.
- Prokop-Janiec Eugenia, *Literatura polsko-żydowska: nowe perspektywy badawcze*, [w:] *Literatura polsko-żydowska. Studia i szkice*, red. Eugenia Prokop-Janiec, Sławomir J. Żurek, Kraków 2011.
- Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich (XIX–XX w.)*, red. Joanna Nalewajko-Kulikow, Warszawa 2012.

Jolanta Kruszniewska
Uniwersytet Jagielloński
j.kruszniewska@gmail.com

Anna Łagodzińska-Pietras
Uniwersytet Jagielloński
anna.lagodzinska@gmail.com

⁸ Por. *Studia z dziejów...*, s. 29.